

60. Шевцов П. Слободке – 100 лет // Знамя коммунизма (Одеса). – 1990. – № 69. – 8 апреля.

61. Шувалов Р. Украинские поселения в окрестностях Одессы // Историчне краєзнавство Одещини. Збірник матеріалів. – Одеса, 1993. – Вип. 4. – С. 41-45.

Залєвський В. В.

УДК 94(470+571):82-94:929Єрьоменко"1959/2009"

ІСТОРИЯ ПУБЛІКАЦІЇ МЕМУАРІВ МАРШАЛА СРСР

А. І. ЄРЬОМЕНКО (1959-2009 рр.)

Дослідження присвячене аналізу історії публікації мемуарів маршала СРСР А.І. Єрьоменко. Проведене співставлення текстів демонструє суттєві відмінності між виданнями, що обумовлено історичними умовами часу. Розглянуті оцінки сучасниками рис вдачі автора. На конкретних прикладах 1944 року розібрані епізоди участі мемуариста у військових операціях та їх відображення у споминах.

Ключові слова: мемуари, щоденники, фронт, наступ, Крим, Прибалтика.

Нещодавно була відзначена сумна дата – 70-річчя з моменту нападу Німеччини на СРСР у червні 1941 року. У Російській Федерації під час проведення міжнародної виставки "Меморіал-2011" був презентований перший том нового видання офіційного 12-томника з історії Великої Вітчизняної війни, знаменуючи новий етап у вивченні цього складного періоду. Це свідчить про значне підвищення інтересу науковців та суспільства до Другої світової війни, що обумовлює актуальність вивчення вказаного періоду.

Мемуари учасників Великої Вітчизняної війни виступають як комплекс цілком самостійних історичних джерел, доповнюючи й розширюючи картину подій військових років. Полководці, політики, винахідники та інші фігури великого історичного масштабу привертають увагу своїм внеском в історію. Їх спомини назавжди залишають нетлінний відбиток їхнього буття, світогляду та особистий погляд на пережиті події.

Андрій Іванович Єрьоменко (14.10.1892-19.11.1970) – українець за походженням, помітний військовий діяч. Другу Світову війну закінчив у званні генерала армії, командуючим 4-м Українським фронтом. У післявоєнну добу отримав звання Маршала Радянського Союзу, випустив низку книг мемуарного та історико-політичного жанру. У сучасній історіографії відсутні комплексні дослідження мемуарної спадщини автора. З огляду на вищезазначене, метою даної розвідки є аналіз історії публікації спогадів А.І. Єрьоменко з радянських часів до сьогодні.

Джерелами виступають безпосередньо твори автора, спогади сучасників та збірки опублікованих документів. Особливу цінність набувають надруковані протягом останніх п'яти років спомини, доповнені за первинним авторським рукописом з сімейного архіву.

Розуміння мотивів написання, рис вдачі й особливості стилю автора мемуарів може бути розширено за рахунок залучення свідчень сучасників та наявних документів. Це дає змогу у максимально можливій мірі уникнути однобічності й упередженості у судженнях та оцінках.

Президент Академії військових наук РФ, професор М.А. Гарєєв, провівши дослідження військового мистецтва радянських полководців стверджує, що А.І. Єрьоменко був одним з самих сурових та вимогливих командирів Червоної Армії. Поряд з безумовними позитивними рисами його жорстка вимогливість іноді виходила за раціональні межі [6, с. 263]. У особистій справі маршала є схвальна характеристика, яку дав на нього, тоді ще командир корпусу (у 1939 р.), заступник командуючого військами Білоруського особового військового округу, майбутній маршал Г.К. Жуков. Єдиною негативною рисою командиром відмічається відсутність у підлеглого скромності – надто хвалькувато популяризує свою роботу у корпусі [32, с. 33]. Г.К. Жуков у своїх мемуарах розширив характеристику генерала приблизно у вказаний період: "сказати відверто – народ його не любив за чванство – з одного боку, та ідолопоклонство – з іншого" [27, с. 158].

У своїй автобіографії А.І. Єрьоменко сміливо заявляє, що він "у дні війни не мав жодного випадку неуспіху або зриву у проведенні запланованих операцій, незважаючи на те, що постійно був відправлений на найскладніші ділянки радянсько-німецького фронту" [29, с. 215]. Ці слова звучать, як мінімум, дуже зухвало, адже у 1941 року А.І. Єрьоменко, тоді ще командуючий Брянським фронтом, не виконав своєї обіцянки, яку дав Й.В. Сталіну – розбити "негідника Гудеріана" [1, с. 301-302]. Навпаки, внаслідок успішного наступу військ Г. Гудеріана сусідній з Брянським Південно-Західний фронт попав у оточення й відбулася катастрофа під Києвом – найсумніша подія періоду війни.

О.О. Печонкін у роботі, присвяченій вищому керівному складу Червоної Армії, на базі широкого кола джерел пише, що сучасники А.І. Єрьоменко відмічали його надмірну самовпевненість, грубість, велике честолюбство та бажання похвалитися. Вищевказане не нівелює його позитивні якості – сміливість, стійкість, завзятість у досягненні мети [34, с. 112]. Саме А.І. Єрьоменко належить ініціатива створення заградзагонів у складі Брянського фронту у 1941 р. [33, с. 20], яка потім була розповсюджена Ставкою ВГК на всю Червону Армію, (відмітимо, що це відбу-

лося задовго до широко відомого наказу № 227 1942 р.) [36, с. 179]. Вказане рішення можна вважати непростим, воно потребувало великого вольового зусилля, й на сьогодні в історіографії трактовка його діаметрально протилежна.

Л.М. Сандалов, який тривалий час працював разом з А.І. Єрьоменко, відмічає "крутість" його характеру – командуючий рідко погоджувався з думкою підлеглих. Комфронтом вислухував їх пропозиції, але все робив по-своєму: нікому не повідомляв про місце й час своїх поїздок у війська, ймовірно для того, щоб ніхто не попередив заздалегідь про його візит [39, с. 9].

Отже, думки та свідчення про певні особливості характеру А.І. Єрьоменко знаходять своє документальне підтвердження. Вищевказані особливості повинні бути враховані при аналізі текстів спогадів мемуариста, адже вони дають ключ до розуміння багатьох вчинків та думок автора.

За часів керівництва СРСР Й.В. Сталіним жанр військових мемуарів не був поширений. Керівнику країни здавалося, що ще не наступив час для їх створення, тому він радив полководцям не поспішати писати власні спомини про минулу війну [5, с. 7]. Враховуючи специфіку часу, така "порада" дорівнювалася офіційної заборони. Лише після зміни влади й початку деєсталінізації почався справжній "мемуарний бум". Фактичним дозволом на нього з боку влади виявилася: створення редакції "Военные мемуары" у структурі Військового видавництва та відновлення "Военно-исторического журнала" (далі – ВІЖ) наприкінці 50-х рр. Вже у першому, січневому номері ВІЖу у 1959 р. з'явилися спомини А.І. Єрьоменко, присвячені першим тижням війни на Західному фронті [20]. За рік до того ним була видана робота "Против фальсификации истории второй мировой войны", де аналізувалися мемуари та історіографічні твори минулих противників (Г. Гудеріана, Е. фон Манштейна, Г. Дьорра, К. фон Тіппельскірха, Ф. фон Меллентіна) [23]. Цією роботою були закладені підвалини офіційної історіографії Другої світової війни, окреслена позиція "ідеологічного ворога", матеріалізовані й названі конкретні "буржуазні фальсифікатори історії", боротьба з якими стане одним з провідних мотивів та завдань радянської науки.

У цьому ж 1959 р. з'являється перша книга мемуарів А.І. Єрьоменко "На западном направлении", присвячена подіям 1941 р., яка стала однією з перших книг вищого військового керівництва СРСР про війну, особливо – про початковий період [21]. Робота була не дуже схвально сприйнята академічним середовищем. Це може бути пояснено тим, що вона була "піонером" у своєму жанрі, й історична наука не встигла вчасно зреагувати на

появу перших мемуарів нового напрямку, тому зустріла вихід книги насто-рожено. Однак критика у бік маршала не згасила бажання писати далі.

1961 р. у творчості автора відзначився тим, що А.І. Єрьоменко прийняв участь у дискусії у редакції ВІЖу стосовно розвитку військової мемуаристики як жанру з визначенням її завдань, функцій та місця у гуманітарному знанні. У відгуку він вказує на те, що мемуаристи повинні описувати не тільки історичний хід подій, але й також побутові деталі. На думку маршала, не існує ніякої загрози перетворення мемуарів у художню літературу, адже автори не мають письменницького хисту [41, с. 105]. У тому ж році побачила світ нова книга споминів – "Сталинград", присвячена битві на Волзі, проблемно й хронологічно продовжуючи життєпис маршала у воєнний час [25]. Стилістично й концептуально стиль спогадів принципово не змінився, але аналізуючи зміст книги, бачимо, що зауваження, які закидалися автору після перших мемуарів, були враховані. Порівняно з минулою роботою, текст набув більш історіографічного забарвлення, А.І. Єрьоменко зменшив наповнення мемуарів побутовими деталями та діалогами. Багато реверансів зроблено у бік М.С. Хрущова, іноді значно перевищуючи його роль у Сталінградській битві.

У 1965 році, у 20-річчя Перемоги, світ побачила нова книга – "В начале войны", що була суттєво переробленим й доповненим варіантом видання 1959 р. [10]. Як вказує мемуарист у передмові, виправлені фактографічні неточності, додано у розділі інформацію про організаторську й виховну роль Комуністичної партії, про міцний зв'язок фронту й тилу – саме ті моменти, на які звертали увагу критики. [10, с. 7]. В цілому, видання набуло дещо шаблонного вигляду, адже характерні риси та недоліки, притаманні радянським військовим мемуарам, у повній мірі представлені у ньому й певною мірою оригінальність авторського стилю була втрачена.

Завершальною за хронологією війни мемуарною роботою А.І. Єрьоменко став вихід у 1969 р. книги "Годы возмездия 1943-1945" [19]. Перше видання споминів вийшло у академічній серії видавництва "Наука" – "Вторая мировая война в исследованиях, воспоминаниях, документах". Роботам серії притаманна історіографічність та ретельна документалізація мемуарів. У книзі багато посилань на архівні документи, історичні твори, присутні карти, схеми, ілюстрації. Але попри це не загублює особистість автора, присутні багато побутових елементів, власних думок, роздумів, суджень.

Загальна риса усіх без виключення мемуарів А.І. Єрьоменко – надмірна критичність, особливо, своїх попередників на керівних постах або безпосередніх підлеглих. Це не зовсім притаманно для радянської мемуаристики, адже за традицією, воєначальники давали один одному схвальні

характеристики у своїх споминах, а епізоди про конфліктні ситуації під час війни дуже рідко потрапляли на сторінки мемуарів.

Вказану специфіку авторського стилю спробуємо розібрати на прикладі двох епізодів 1944 р.: обіймання А.І. Єршовенко посади командуючого Окремою Приморською армією (далі – ОПА) у лютому, та обіймання посади командуючим 2-м Прибалтійським фронтом навесні цього ж року.

Ситуація у Криму на початок 1944 р. була, в цілому, на користь Червоної армії: німецька 17-а армія була блокована на півострові військами 4-го Українського фронту; ОПА міцно утримувала керченський плацдарм. Радянські пропагандистські листівки психологічно тиснули на війська противника, констатуючи з іронією, що Крим – це великий та надійний табір для військовополонених. Німці самі себе годують, охороняють й, навіть якщо виїжджають у відпустку, все одно добровільно повертаються. Тому радянське командування не квапиться з захопленням Криму [2, с. 131]. Серед рядових Червоної армії півострів жартома називали "фрицеловка" [35, с. 323]. Не зважаючи на успіхи й гучні заяви, вкажемо на невдачі радянського командування, які мали місце у секторі дії Окремої Приморської армії.

З 15 листопада 1943 р. закінчилася операція з оволодіння плацдармом на Керченському півострові. Але за нетривалий строк Ставка вимагала провести новий наступ. Він готувався у короткий проміжок часу, що неодмінно дало свій результат. З 4 по 10 грудня тривали військові дії, наслідки яких визнані незадовільними. У 1943 р. згідно офіційних даних ОПА 2-го формування (з 20.11.1943) втратила 13920 солдат та офіцерів вбитими, пораненими та зниклими без звістки [4, с. 252]. Таким чином, захоплений плацдарм був блокований німецько-румунськими військами, й перша спроба поліпшити ситуація виявилася невдалою.

На допомогу керівнику ОПА генералу І.Ю. Петрову, герою оборони Одеси та Севастополя у 1941 р., Ставкою ВГК були направлені представники у особі К.Є. Ворошилова та С.М. Штеменко. Новий наступ був проведений у період 10-30 січня 1944 р., результати його також виявилися незадовільними. У радянській історіографії з приводу цього було сказано, що хоча десант не був вдалим, свої позиції "війська покращили" [35, с. 306]. Показовою ілюстрацією до цього є попередній "розбір польотів" 15 січня, коли І.Ю. Петров спробував безрезультатно довести маршалу К.Є. Ворошилову, що напрямок головного удару обраний невірний, й якби до його думки прислухалися – успіх був би досягнутий, [38, с. 210]. Змін не відбулося – через нетривалий час без відповідної підготовки провели нову висадку десанту – й знов невдача. 22 лютого армійському командуванню була направлена директива Ставки ВГК з наказом – "десант у м. Керч не висаджувати" [37, с. 79]. Оскільки мета опе-

рації не була досягнута, тоді, як часто траплялося після невдач, згідно традиції керівництва країни, наставав час для кадрових пересунень.

І.В. Сталін прийняв рішення про заміну командарма армії. Згідно споминів С.М. Штеменко, у розпал підготовки вирішальної операції з метою повного звільнення Криму приїхав спеціальний потяг з генералом А.І. Єрьоменко – новим командуючим. Це відбулося без жодного повідомлення представникам Ставки, не кажучи вже про самого І.Ю. Петрова, який був звільнений з посади та переведений у резерв Ставки й відзивався до Москви. У Генштабі працівники між собою прийшли до думки, що обмежені результати операції та чвари з керівництвом флоту (особливо – з Л.А. Владімірським, командуючим Чорноморським флотом на той момент) "посягли у Й.В. Сталіна сумніви" відносно командуючого ОПА [42, с. 168].

Відмітимо важливу деталь – С.М. Штеменко, який сам у травні 1944 р. отримав нагороду за Кримську операцію, занижену на 1 ступінь, не вказує у споминах на те, що, окрім звільнення, І.Ю. Петров був понижений у званні на 1 ступінь – став генерал-полковником. Тільки у жовтні цього ж року він знов став генералом армії. Керівник Генерального Штабу Червоної армії О.М. Василевський у своїх споминах також не деталізує цей факт [3, с. 377]. Достовірні дані про наведений факт можна отримати з щоденника К.М. Сімонова, видатного радянського письменника та журналіста. У лютому 1944 р. він зустрічався у санаторії "Архангельському" з І.Ю. Петровим, який на той момент вже був відізваний з фронту з пониженням. Як зауважує письменник, ні тоді, ні в інші вже післявоєнні роки колишній командарм ОПА ніколи не підіймав цієї теми [40, с. 303]. В.Ф. Гладков, колишній комдів 318 СД у своїх мемуарах згадує, що кожен командир, політпрацівник й солдат сумували через відзив І.Ю. Петрова з плацдарму [7, с. 5].

Роблячи висновок, відмітимо, що генерал став жертвою не власної некомпетенції (послужний список дозволяє відкинути таке формулювання), а фатального збігу обставин, коли швидко приготована та проведена операція не дала результатів, а після нового невдалого повтору згідно встановленого порядку відповідальним за все став лише один командуючий. К.Є. Ворошилов, який був представником Ставки ВГК й також розробником документів наступу та несе однакову провину за низьку результативність наступів, не отримав жодного зауваження.

А.І. Єрьоменко отримав завдання підняти боєздатність військ й перейти у наступ з Керченського півострова [22, с. 240]. Щойно прибувши в ОПА, мемуарист спробував з присутньою йому критичністю розібратися з причинами невдалого січневого наступу. Автор дійшов висновку, що головним

недоліком, який призвів до провалу, став недостатній рівень розвідки переднього краю оборони німців та їх вогневої системи [17, с. 100]. Потім при ретельній перевірці підрозділів армії були виявлені нові суттєві недоліки, зміст яких зводиться до наступного: у військах не на достатньому рівні була налагоджена система забезпечення й це знайшло свій відбиток у багатьох сферах – від побутових до військових. Солдати несвоєчасно отримували гарячу їжу, не доставало обмундирування, не регулярно доходила питна вода, санітарні умови були низькі, не доставало магазинів до автоматів та штиків до гвинтівок [17, с. 106]. При перевірці технічної готовності автомашин з'ясувалося, що лише 70-80% з них справні [17, с. 108].

Перелічені недоліки новим командуючим неодмінно кидають тінь на попереднє керівництво, хоча напряду А.І. Єрьоменко на це не вказує. Прийом, який використовує мемуарист, досить типовий – малюється негативна картина стану речей, коли автор вступає у командування, яка завдяки великим зусиллям виправляється, й війська досягають значного результату. К честі А.І. Єрьоменко, слід вказати на проведену справді титанічну роботу з підлеглими. У мемуарах ветеранів, що служили під його командуванням, відмічено, що генерал, хоча й справив перше враження дещо простуватого у порівнянні з І.Ю. Петровим, але мав більшу ніж у попередника волю, впевненість та рішучість. Він днями пропадав у дивізіях на навчаннях, не давши жодного попуску солдатам [35, с. 307, 310]. Прискіпливість нового командарма щодо наявності дисків до автоматів та магазинів до гвинтівок засвідчує політпрацівник 383 СД В.М. Малкін [31, с. 82].

Інший автор споминів – В.Ф. Гладков підтверджує, що командарм влаштував для командирів іспити без попередньої підготовки, мав звичку особисто приймати участь у навчаннях, запросто ходив поряд з солдатами й спілкувався з ними, полюбляв дарувати годинники тим, хто особливо відзначився. Також у нового командарма була ще одна особливість – він вважав, що обов'язково потрібно відмічати орденами та медалями тих солдат, хто проявив мужність, або отримав поранення у бою [7, с. 8-9, 10].

Офіцер-представник Генерального штабу М.Д. Салтиков згадує, що А.І. Єрьоменко керівництво військами жорстко централізував у своїх руках. Але поряд з тим мемуарист вказує на те, що позитивні зрушення нового командарма були беззаперечні, тому про це одразу доповіли у Москву [38, с. 219, 221].

Усі зусилля А.І. Єрьоменко не пройшли даром – Окрема Приморська армії блискуче діяла під час Кримської операції, й вже після з'єднання ОПА з військами 4-го Українського фронту він передав командування за-

ступнику й був направлений Ставкою ВГК командувати вже фронтовим об'єднанням у Прибалтику. Підсумовуючи роль і місце А.І. Єрьоменко у Кримській операції можна стверджувати, що у мемуарах практично усі успіхи Червоної армії на даній ділянці фронту автор пов'язує безпосередньо з своїми діями на посту командуючого. Жодних схвальних слів у адресу попередника у мемуарах немає. Ця особливість – приписування усіх успіхів собі притаманна взагалі мемуарам, як жанру, й яскраво знаходить своє підтвердження у вказаних споминах. Щодо справжньої ролі колишнього керівника армії, варто навести цитату з спогадів С.М. Штеменко, який віддає належне внеску у Кримську операцію І.Ю. Петрову, кажучи, що він був відізваний та не зміг "скористатися плодами свого труда, а операція пройшла успішно" [42, с. 168].

А.І. Єрьоменко отримав посаду командуючого 2-м Прибалтійським фронтом. Як й у попередньому випадку, нещодавно війська фронту провели невдалий наступ. Згідно мемуарів С.М. Штеменко, який був свідком подій: "квітневий наступ у Прибалтиці...знов виявився невдалим... Просування фронтів є незначним, поразку противнику, ...на яку ми сподівалися, нанести не вдалося" [42, 199]. Й.В. Сталін непохвально відзивався про діяльність керівництва 2-м ПФ [17, с. 151]. М.І. Казаков, начальник штабу вказаного фронту та у подальшому командуючий 10 гвардійською армією пише, що операції, які проводили одна за одною, були підготовані з поспіхом й походили "на окремі ривки замість продуманих и пов'язаних оперативних дій". Як наслідок всього вищезгаданого – лише невеликі ум'ятини у обороні німців [30, с. 230].

Колішній командуючий 2-м ПФ М.М. Попов дізнався про своє усунення тільки тоді, коли отримав наказ з рук шойно прибувшого нового комфронту. Цей факт виразно характеризує методи управління Ставки ВГК. А.І. Єрьоменко почав, як завжди у таких ситуаціях, критично розбирати з начальником штабу фронту Л.М. Сандаловим причини минулих невдач. Зроблені висновки не відрізнялися від аналогічних операцій: недостатнє маскування своїх задумів, незадовільна робота розвідки, невелика ефективність роботи артилерії та авіації. Резюмуючи усе перераховане, Л.М. Сандалов зауважує, що "поспіх шкодив нам" [17, с. 154-155]. Додатково вивчаючи оперативну штабну документацію, командуючий фронтом побачив, що не завжди було все добре з взаємодією різних родів військ в особливих умовах болотно-лісової місцевості. Бойова підготовка солдат 2-го ПФ також залишала бажати кращого. Коли комфронтом інспектував війська, у більшості бійців 1-ї ударної армії та 10-ї гвардійської армії на гвинтівках не було штиків, а до автоматів було не більше одного магазину патронів [17, с. 155, 157, 164]. Отже, бачимо: проблеми абсолютно

ідентичні, навіть шаблонні, як й у випадку з ОПА, що вимушує мемуариста проводити військові навчання, вживати жорсткі заходи та посилювати дисципліну.

У описі подій у Прибалтиці автор називає конкретні прізвища високих військових діячів з зазначенням їх провини. Відкрито й критично оцінені дії минулого керівництва [17, с. 156-157]. Згідно клопотанню А.І. Єрмоєнко за непридатність був замінений командуючий 1-ї ударної армії – генерал-полковник Н.Є. Чибісов, його відізнали до Москви [17, с. 159]. Це рішення не було миттєвим та несподіваним – потрібно згадати, що Ставка ВГК не була задоволена діями Н.Є. Чибісова ще у наступах на початку року [37, с. 32]. Наведені епізоди у спогадах яскраво малюють авторський погляд на ситуацію, вигідно відрізняючи А.І. Єрмоєнко в кращий бік на відміну від стандартних образів радянського генералітету у мемуарній традиції. З іншого боку, категоричність у судженнях й негативні відгуки про реальних людей мусять бути доведені на більш широкому колі джерел. Морально-етичний аспект проблеми залишається на совісті мемуариста.

У споминах А.І. Єрмоєнко відмітимо високу й реалістичну оцінку протилежної сторони, без надмірних літературних штампів й ідеологічно порожніх конструкцій. На момент вступу радянської армії до Латвії автором відмічається, що рівень дисципліни у німецькій групі армій "Північ" залишається досить високим. Війська 2-го ПФ стикалися з жорстоким й вмілим опором німецького Вермахту [17, с. 244]. Вказані характеристики також роблять честь автору й підвищують рівень інформативності спогадів та їх загальну джерельну цінність.

У процесі співставлення мемуарів А.І. Єрмоєнко із спогадами інших очевидців бачимо суттєві протиріччя у описі окремих подій. У жовтні 1944 р. Ставка ВГК відправила Л.О. Говорова своїм координатором дій 2-го ПФ та 3-го ПФ за проведенням Рижської операції. Поряд з тим, він не звільнявся з керівництва Ленінградським фронтом. Л.М. Сандалов відмічає, що між представником Ставки та керівником фронту не було необхідного контакту [39, с. 90]. Керівник 2-го ПФ був чимось незадоволений, ймовірно тим, що сусідній 1-й ПФ діяв успішніше, й задля підвищення ефективності дій відстаючих фронтів з'явився контролер з боку Ставки ВГК. Сам А.І. Єрмоєнко у споминах з різкістю заперечує Л.М. Сандалову. Каже, що його колишній начальник штабу помиляється, або його підводить пам'ять. Сам мемуарист гарно ставився до Л.О. Говорова, адже той лише один раз приїжджав на 2-й ПФ й зупинявся у командуючого, тоді вони тепло й душевно спілкувалися [19, с. 488]. Л. М. Сандалов пише, що

Л.О. Говоров у приватній розмові з ним відверто говорив про те, що керівник 2-й ПФ не дуже радий його присутності на фронті для допомоги об'єднання зусиль з сусіднім фронтом [39, с. 91]. Нажаль, керівник Ленінградського фронту не залишив своїх спогадів, тому з'ясувати його власну точку зору не має можливості. Цікавим фактом залишається те, що у 2-му та 3-му виданні мемуарів А.І. Єрьоменко епізод з критикою спогадів Л.М. Сандалова був викреслений редакторами.

Таким чином, проаналізував два великих розділи з мемуарів А.І. Єрьоменко, зробимо висновок, що у боях в Криму та у Прибалтиці майбутній маршал виконує своєрідну роль "кризового менеджера", приймаючи згідно завдань Ставки ВГК військові об'єднання після невдач минулого керівництва й завдяки особистому внеску досягає позитивних результатів. Це супроводжується занадто критичним ставленням до попередників та їх дій поряд з високою власною оцінкою своїх вчинків.

Остання мемуарна робота маршала А. І. Єрьоменко – автобіографічний нарис "Помни войну" [22]. Роботу над нею автор завершив за кілька тижнів до смерті: книгу здали у набір 3 листопада 1970 р. [22, с. 294]. Книга побачила світ у Донецьку у 1971 р. У останніх спогадах автор охопив увесь свій життєвий шлях, додав глави про Першу світову, Громадянську, радянсько-польську війни та передвоєнні роки.

Після смерті маршала продовжується публікація його мемуарної спадщини. Друге видання "Годы возмездия. 1943-1945" побачило світ лише у 40-річчя Перемоги. Воно було суттєво скорочено, прибрані практично усі посилання, ілюстрації, схеми, іменний покажчик, а також багато важливих епізодів, навіть скорочена передмова. Редакція також втрутилася в текст: уточнені назви деяких операцій, опис головних подій на фронтах дається по офіційному 12-томнику з історії війни, виправлені військово-термінологічні вислови [17, с. 5]. В цілому, якість видання значно знизилася.

Політвидав України у 1986 р. зробив нове видання, але за основу взяли не оригінал 1969 р., а видання 1985 р., залишивши вказані вище недоліки [18].

Великою подією стала публікація у 1993-1994 рр. у ВИЖі фрагментів з щоденників А.І. Єрьоменко. З'ясувалося, що незважаючи на жорстку заборону керівництва, маршал протягом усієї війни робив свої записи, які збереглися у сімейному архіві. Саме тому йому вдалося у своїх споминах з такою детальністю відтворювати події минулих років, вводити діалоги та велику кількість побутових деталей. Перша публікація, присвячена подіям 1943 р., дала інформацію про унікальний епізод періоду війни – єдиний візит Й.В. Сталіна на фронт, який був до А.І. Єрьоменко 5 серпня 1943 р. [24]. Фрагменти щоденника надала удова маршала – Н.І. Єрьо-

менко. Згідно коментарів до документу з'ясовано, що рукопис перших мемуарів А.І. Єрьоменко завершив ще у 1947 р. [24, с. 7], але через соціокультурні умови свого часу вони не могли бути надруковані.

Подальша публікація фрагментів щоденників у 1994 р. торкалася подій 1940, 1942-43 та 1945 рр. [8; 9; 12; 13; 14; 15]. Критичний та місцями жорсткий стиль автора викриває багато недоліків у Червоної армії. У неохвальних тонах 19 січня 1943 р. дається оцінка Г.К. Жукову: кар'єрист, узурпатор, грубіян, людина страшна та недалеко [15, с. 19-20]. Це може бути пояснено зіткненням двох полководців на завершальних стадіях Сталінградської битви. Г.К. Жуков пише, що А.І. Єрьоменко у своїх споминах необ'єктивно виклав роль фронтів у контрнаступі [28, с. 99]. Командуючий Донським фронтом К.К. Рокоссовський отримав згідно рішення Ставки ВГК усі війська Сталінградського фронту у підпорядкування, адже остаточну ліквідацію 6-ї армії Ф. Паулюса вирішили передати в одні руки. Відповідно, він здобув усі лаври переможця. Мабуть, А.І. Єрьоменко вважав, що таке рішення було прийнято з подачі Г.К. Жукова, адже саме він повідомив про нього й з наказу Й.В. Сталіна був уповноважений не змінювати рішення не зважаючи на особисте прохання А.І. Єрьоменко залишитися у військах до кінця ліквідації німецьких військ [28, с. 119]. Цілком зрозуміло, що під впливом цих обставин у щоденнику колишнього керівника Сталінградського фронту з'явився запис: "...Жуков усіх топтав на своєму шляху, але мені дісталось більше за всіх" [15, с. 19].

На цьому вихід фрагментів щоденників припиняється, хоча була запланована їх повна публікація окремим виданням. Через багато років, у 2006 та 2009 рр. донька маршала Т.А. Єрьоменко відтворила за первинним рукописом три книги мемуарів батька [11; 26; 16]. Повернуто багато сторінок авторського тексту, викресленого цензурою. Наприклад, у перевиданні "Годы возмездия. 1943-1945" відновлено більше 200 сторінок машинописного тексту, повністю повернені 2 глави – про завершення Кримської операції після від'їзду маршала та глава "Парад Перемоги" про однойменні події. Тетяна Єрьоменко заявила, що зараз ведеться робота над виданням повних щоденників покійного маршала [16, с. 5].

Таким чином, проаналізувавши доступний масив джерел, бачимо, що маршал А.І. Єрьоменко у трьох книжках споминів охопив увесь період війни, підкресливши свою особливу роль у ній. Сучасниками та істориками з цього приводу відмічається, що поряд з якостями, необхідними командирів великих військових об'єднань, у автора присутні надмірні амбіції й нескромне бажання постійного перебільшення своїх досягнень. З іншого боку, беззаперечними залишаються високі успіхи у виконанні поставлених завдань,

як було доведено на прикладах у Криму та в Прибалтиці у 1944 році. Порівняльний аналіз тексту дає змогу зробити висновок, що ідеологічна кон'юнктура значно вплинула на видання мемуарів, між текстами існують суттєві відмінності. Нещодавня публікація автентичного рукопису споминів А.І. Єрьоменко доводить, що не всі його задуми були реалізовані за радянський період, багато сторінок було змінено або викреслено цензурою. Потужний імпульс для подальшого дослідження діяльності цієї неординарної людини дає нове перевидання мемуарів за авторськими рукописами та запланований вихід повних військових щоденників.

Zalievskiy V. V.

**PUBLICATION HISTORY MEMOIRS
OF MARSHAL OF THE USSR A. I. EREMenKO (1959-2009)**

The research provides the analysis of history of publication memoirs of Marshal of the USSR A. I. Eremenko. The comparison of texts shows significant differences between the editions that is caused by historical conditions of the time. Examined estimation of the author's personality by contemporaries. On concrete examples in 1944 analyzed the episodes of Eremenko participation in military operations and description them in his memories.

Key words: memoirs, diaries, front, offensive, Crimea, Baltics.

Залевский В. В.

**ИСТОРИЯ ПУБЛИКАЦИИ ВОСПОМИНАНИЙ
МАРШАЛА СССР А. И. ЕРЕМЕНКО (1959-2009 гг.)**

Исследование посвящено анализу истории публикации мемуаров маршала СССР А.И. Еременко. Проведенное сопоставление текстов демонстрирует существенные отличия между изданиями, что обусловлено историческими условиями времени. Рассмотрена оценка современниками черт характера автора. На конкретных примерах 1944 года разобраны эпизоды участия мемуариста в военных операциях и их отображение в воспоминаниях.

Ключевые слова: мемуары, дневники, фронт, наступление, Крым, Прибалтика.

Джерела та література

1. Баграмян И.Х. Так начиналась война / И.Х. Баграмян – М.: Воениздат, 1971. – 512 с. – (Военные мемуары).
2. Бухнер А. Крах на Восточном фронте / Алекс Бухнер; [пер. с нем. С. Липатова]. – М.: Эксмо, 2006. – 416 с.
3. Василевский А.М. Дело всей жизни / А. М. Василевский. – [3-е изд.]. – М.: Политиздат, 1978. – 552 с. ил., карты.

4. Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / В.М. Андроников, П.Д. Буриков, В.В. Гуркин и др.; под общ. ред. Г.Ф.Кривошеева. – М.: Вече, 2009. – 384 с.

5. Война и общество в XX веке : в 3 кн. /рук. проекта и сост. О.А. Ржешевский, Институт всеобщей истории РАН. – М. : Наука, 2008. Кн. 2. : Война и общество накануне и в период Второй мировой войны / отв. ред. Е.Н. Кульков. – 2008. – 676 с.

6. Гареев М.А. Полководцы Победы и их военное наследие (Очерки о военном искусстве полководцев, завершивших Великую Отечественную войну) / М. А. Гареев [2-е изд., испр. и доп.] – М.: Инсан, 2004. – 480 с.

7. Гладков В.Ф. Атакует горнострелковая / В. Ф. Гладков. – М. : Советская Россия, 1972. – 224 с.: ил.

8. Еременко А.И. Год 1943-й : "Удивительная бездарность фашистского командования" / А.И. Еременко // Военно-исторический журнал. – 1994. – № 6. – С. 11-17.

9. Еременко А.И. "Под Сталинградом сложная обстановка"... / А.И. Еременко // Военно-исторический журнал. – 1994. – № 4. – С. 6-13.

10. Еременко А.И. В начале войны / А. И. Еременко. – М. : Воениздат, 1965. – 510 с.

11. Еременко А.И. В начале войны. Воспоминания маршала Советского Союза / А. И. Еременко. – М. : АСТ, 2006. – 672 с. – (Неизвестные войны).

12. Еременко А.И. Год 1940-й : Каунас встретил нас цветами (из дневника маршала Советского Союза А. И. Еременко) / А.И. Еременко // Военно-исторический журнал. – 1994. – № 3. – С. 38-49.

13. Еременко А.И. Год 1945-й : "Нужно спешить, а войска еще очень слабо подготовлены..." / А.И. Еременко // Военно-исторический журнал. – 1994. – № 7. – С. 13-24.

14. Еременко А.И. Год 1945-й : "Я приказал наказать этих генералов" / А.И. Еременко // Военно-исторический журнал. – 1994. – № 8. – С. 18-27.

15. Еременко А.И. Годы 1941-1943-й : "Один день "съел" два месяца и принес много жертв" / А. И. Еременко // Военно-исторический журнал. – 1994. – № 5. – С. 17-27.

16. Еременко А.И. Годы возмездия : Боевыми дорогами от Керчи до Праги / А.И. Еременко. – М. : АСТ, 2009. – 890 с. ил. – (Неизвестные войны).

17. Еременко А.И. Годы возмездия. 1943-1945 / А.И. Еременко. – [2-е изд.]. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 424 с. ил. – (Военные мемуары).

18. Еременко А.И. Годы возмездия. 1943-1945 / А.И. Еременко. – К. : Политиздат Украины, 1986. – 528 с. портр.

19. Еременко А.И. Годы возмездия. 1943-1945 / А.И. Еременко. – М. : Наука, 1969. – 598 с. – (Вторая мировая война в исследованиях, воспоминаниях, документах).

20. Еременко А.И. На Западном фронте: Из воспоминаний о первых неделях Великой Отечественной войны / А.И. Еременко // Военно-исторический журнал. – 1959. – № 1. – С. 41-55.

21. Еременко А.И. На западном направлении / А.И. Еременко. – М. : Воениздат, 1959. – 192 с.
22. Еременко А.И. Помни войну. Автобиографический очерк / А.И. Еременко. – Донецк : Донбасс, 1971. – 271 с.
23. Еременко А.И. Против фальсификации истории второй мировой войны / А.И. Еременко. – М.: Воениздат, 1958. – 120 с.
24. Еременко А.И. Смоленские ворота в Европу или три часа с И.В. Сталиным / А.И. Еременко // Военно-исторический журнал. – 1993. – № 12. – С. 6-12.
25. Еременко А.И. Сталинград / А.И. Еременко. – М. : Воениздат, 1961. – 504 с. – (Военные мемуары).
26. Еременко А.И. Сталинград. Участникам великой битвы на Волге посвящается / А.И. Еременко. – М. : АСТ, 2006. – 620с. – (Неизвестные войны).
27. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. В 2-х т. / Г.К. Жуков. – [13-е изд., испр. и доп. по рукописи автора]. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. Т.1. – 2002. – 415 с. : ил.
- 28...Т. 2. – 2002. – 415 с. : ил.
29. Имена Победы / под общ. ред. Н.Р. Малиновской. – М. : Фонд Памяти Полководцев Победы, ООО "Изд-во Патриот", 2010. – 348 с. : ил.
30. Казаков М.И. Над картой былых сражений / М.И. Казаков. – М. : Воениздат, 1971. – 288 с. – (Военные мемуары).
31. Малкин В.М. От Керчи до Севастополя: записки политработника / В.М. Малкин. – Симферополь : Таврия, 1984. – 144 с.
32. Маршалы Советского Союза. Личные дела свидетельствуют / Институт военных и историко-патриотических проблем и исследований. – М. : Любимая книга, 1996. – 96 с., ил.
33. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов / гл. редколлегии П.Н. Патрушев ; рук. гр. сост. В.П. Ямпольский. – М. : Кучково поле, 1995-2007. Т. 2. Кн. 2. Начало: 1 сентября – 31 декабря 1941 г. – 2000. – 700 с.
34. Печенкин А.А. Высший командный состав Красной в годы Второй мировой войны / А.А. Печенкин. – М. : Прометей, 2002. – 294 с.
35. Провалов К.И. В огне передовых линий / К. И. Провалов [лит. запись Е.П. Исакова]. – М. : Воениздат, 1981. – 351 с. : ил. – (Военные мемуары).
36. Русский архив : Великая Отечественная / под общ. ред. В.А. Золотарева. – М. : Терра, 1994-2002. Т. 16 (5-1). : Ставка ВГК : Документы и материалы. 1941 г. – 1996. – 448 с. – С. 180.
37. Т. 23 (12-40). Генеральный штаб в годы Великой Отечественной войны. Документы и материалы. 1944-1945 гг. – 2001. – 784 с. : ил.
38. Салтыков Н.Д. Докладываю в Генеральный штаб / Н.Д. Салтыков [лит. Запись Е.Н. Цветаева]. – М. : Воениздат, 1983. – 252 с. : ил., портр. – (Военные мемуары).
39. Сандалов Л.М. Трудные рубежи / Л.М. Сандалов [лит. редакция В.И. Титова, Г.П. Кожуховой]. – М. : Воениздат, 1965. – 144 с., 1 вкл. – (Военные мемуары).

40. Симонов К.М. Разные дни войны. Дневник писателя. 1942-1945 гг. / Константин Симонов. – М. : Грифон, 2005. – 656 с. ил.

41. Фельдман О. Серьезный разговор / О. Фельдман, В. Черемных // Военно-исторический журнал. – 1961. – № 5. – С. 105-110.

42. Штеменко С.М. Генеральный штаб в годы войны / С.М. Штеменко. – [2-е изд.]. – М. : Воениздат, 1989. – 560 с. : ил. – (Военные мемуары).

Стамбол І.І.

УДК 94(477):929Липа:930"19"

"ЛИПІВСЬКІ ЧИТАННЯ" – НОВІТНІЙ ДОРОБОК ОДЕСЬКОЇ БІОГРАФІСТИКИ

В статті проаналізовано розвиток в Одесі одного з напрямків української біографістики – липознавства – біографії, спадщини та вплив на певні галузі суспільствознавства Івана та Юрія Лип. Висвітлено основні тенденції в дослідженнях даних діячів, опублікованих за останнє десятиліття у збірках матеріалів "Липівських читань".

Ключові слова: Іван та Юрій Липи, "Липівські читання", біографістика.

В історії України ХХ ст. є багато постатей, які більшою чи меншою мірою впливали на розвиток політичних та культурних процесів. Одні займали положення місцевих "корифеїв", інші – ставали знаковими особистостями для загальнонаціональних рухів. Життєві шляхи цих діячів вивчає окремий напрямок історичної науки – біографістика, мета якої не лише виявити основні моменти життя та діяльності видатних осіб, а також прослідкувати їхню діяльність на тлі епохи. Тільки об'єднавши такі компоненти можна скласти уявлення про певний період, адже в історичному процесі саме люди відіграють основну роль. Тому в пошуках відповідей стосовно процесу українського націєтворення слід зупинитися насамперед на діячах, котрі мали чималий вплив на суспільну думку. До таких, після років забуття радянської історіографії та певного доробку діаспорних дослідників, варто зараховувати і мислителів, чиї діяльність і творча спадщина пов'язані не лише із загальноукраїнським національним рухом, а й з Одесою зокрема. Мова йде про батька і сина: Івана та Юрія Лип, чиї імена так і залишаються відомими не надто широкому колу українців. Зважаючи на це, варто зазначити основні моменти їхньої біографії.

Іван Львович Липа (1865-1923) – видатний український літератор та громадсько-політичний діяч, один із засновників та, ймовірно, автор програмних засад першої в Наддніпрянській Україні таємної політичної організації з самостійницькими гаслами – "Братерства Тарасівців" [27]. В Одесі